

शेतमालाची विभिन्न व्यवस्था

Agricultural Marketing

Economic

प्रा. समीर हिंदूराव गायकवाड

प्रा. सौ. सुनिता तेलसिंगे

‘घोषवारा’

“भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा असणारा व्यवसाय म्हणजे शेती होय. भारतची होत आसलेली प्रगती आज जरी आधुनिक औद्योगिक भाडवलशाही अर्थव्यवस्थेने घेतली असली तरी ती आज सुधा शेतीवर व्यवसायावर आधारीत आहे. कारण भाडवलदारानी स्वःताच्या फायदयासाठी देशाची अर्थव्यवस्था औद्योगिकरनाची असल्याचे दाखवित असले तरी २०१५क्र०१६ च्या देशात आलेल्या मंदीने व देशात पडलेल्या दुष्काळाने भारताच्या अर्थव्यवस्थे खरे स्वरूप जागा समोर मांडले आहे. पन्नास वर्ष आचा औद्योगिकरणाचा विकास एका वर्षात पडलेल्या दुष्काळाने आपली अवस्था स्थिती खोटारडापणा उघड झालेचे दाखवते. यावरून आज हि हे सिद्ध होते की भारतीय अर्थव्यवस्था शेतीवर प्रावसाच्या जुगारावर अवलुंबून आहे. त्यामध्ये शेतमालाची विक्री व्यवस्था हा ऐक मोठा जुगार असल्याचे दिसते”.

भारतीय शेतमालाची विभिन्न व्यवस्था :

प्रस्तावना

भारताने विकासाच्या वरोवरीने अनेक क्षेत्रात प्रगती केली. विकासाठी पंचवार्षिक योजनाचा वापर केला. पहिली पंचवार्षिक योजना मुख्य व्यवसाय म्हणून शेतीव्यवसायासाठी राबविण्यात आली. त्याचा परिणाम म्हणून यश पण मिळाले. पण भारतीय शेतीमधील उत्पादनाची निर्संगावर अवलुंबून असणारी रचना बदलता आली नाही. आज सुधा भारताची १०० टक्के शेती पावसावर अवलुंबून आहे. पन्नास वर्षात भारतात धरणे क्रांतिवेदीज आधुनिक यंत्र सामग्री जोड शेती धंदा असून सुधा २०१५ ला पाउस न पडल्याने शेतमालीची विभिन्न व्यवस्था कोलमुळं पडलेली दिसते. म्हणजे शेती व्यवसाय गडवडाला की शेतमाल विभिन्न व्यवसाय गडवदातो हे नेहमीचे सुत्र आहे.

आधुनिकीकरण हे भारताच्या विकासावरोवर शेती व्यवयात सुधा आले. शेती व्यवसाय उपजिवेकेचे साधन न होता व्यवयाचे साधन झाले. व्यवसाय नफ्याच्या उद्देशाने होतो. शेतीतील नफा व्यापारी पिंकाच्या उत्पादानमुळे घेता येतो. पण आज सुधा भारतीय शेतकरी व्यापारी पिंके सुधा जुन्या विचाराने घेत आसतो. त्यामुळे त्याला शेतमाल विभिन्न व्यवसायातील प्रश्नाची सोडवनूक करता येत नाही. त्यामुळे शेतकऱ्याच्या आर्थिक परिस्थिती बदल होत नाही. शेतकऱ्याची स्थिती सुधारण्यासाठी शेतमाल चांगला विकला गेला पाहिजे. म्हणून असे म्हणाटले जाते की ‘शेतकऱ्याचा एक डोळा पिकावर एक डोळ बाजारपेठेवर’ यालाच शेतमालाची विपणन किंवा ग्रंथ विभिन्न असे म्हणतात.

शेतमाल विपणन :

व्याख्या : शेतमालाची विभिन्न करणारे असंख्य शेतकरी शेतमालाचा पुरवठा करतात आणि शेतमालाची खरेदी करणारे ग्राहक शेतमाली मागणी करतात. असंख्य ग्राहक व विभिन्न एकत्र येउन वस्तू व सेवांची खरेदी करतात या प्रांगिना शेतमाल विपणन असे म्हणतात.

फर्येसु यांच्या मते 'शेती विपणन म्हणजे उत्पादकापासून शेवटी ग्राहकापर्यंत सर्व शेती उत्पादनाच्या व कार्यच्या हालचालीचा समावेश होय'

थोडक्यात शेतमाल विपणन म्हणजे शेतातून उत्पादन झाल्यापासून शेतमाल ग्राहकापर्यंत शेतमाल पोहचन्याच्या प्रक्रियेला शेतमाल विपणन असे म्हणतात

शेतमालाचा पुरवठा चार प्रकारे होतो .

१. अन्नधान्य उत्पादन करणारे शेतकरी

अ. अन्नधान्य : गहू, जांदू, ज्ञारी, बाजरी, इ.

ब. क्रिडधान्य : तुरडाळ, खुगडाळ, मुरडाळ, घटकी, बटाना इ.

क. भाजीपाला : मेथी, पीकाळ, फेल्वर, कोवी, कोथविर, कांदा शेवगा, आवटाढ.

२. मसाला उत्पादन करणारे शेतकारी : लसून हाळद वेलची वेलदूडे लवंग डालचीनी तीळ खसखस

३. व्यापारी पिके : उस कापूस ज्यूट चहा कॉफी रवर तंबाखू इ.

४. फलबाग पिके : द्राक्षे बदाम काजू आंवा केळी रामफल शिताफल पपई चिकू नारळ फणस पेसु डांलूवे इ.

शेतमाला खरेदी करणारे उपभोक्ते .

१. सर्व लोक

२. कारग्यानदार

३. निर्यातदार व्यापारी

४. सहकारी संस्था

५. व्यापारी वर्ग

६. बाजगी संस्था

७. सरकार

शेतमाल विपणनाच्या अवस्था

१. शेतमालाची काडणी :

शेतमाल हा निर्संगामध्ये येत असल्याने तो योग्य वेळी काढने अवश्यक असते .आधुनिक पिके ही हायब्रीड असल्यामुळे ठरावीक दिवसात ठरावीक वेळेत पिक काढणे आवश्यक असते .उदा .भुईमूग २८ दिवसात काढणे आवश्यक असते त्या दिवसानंतर भुईमूगास मोड येतात भुईमूग ग्वराव होतो .

२. शेतमालाची मळणी क्रप्रक्रिया : शेतमाल काढल्यानंतर योग्य पद्धतीने त्याची मळणी करणे आवश्यक असते .शेतमाल निट निवाडा करावा लागतो .काही शेतमाल नाशंवत

असल्यामुळे योग्य पद्धतीने ठेवावा लागतो .योग्य पद्धतीने ठेवला नाही तर शेतमाल ग्वराव होतो .

३. शेतमालाचे एकत्रीकरण : भारतील शेतमाल एकत्रीकरण करने म्हणजे मोठे दिव्या आहे .कारण मोठ्याप्रमाणात शेतीचे तुकडीकरण असल्याने शेतमाल एकत्रीकरण आवघड आहे .

४. शेतमाल एकत्रीकरणातील मध्यस्थ : शेतमाल ग्रामीन भागत येत असल्याने ग्रामीणभागातील शेतकरी वाहतूक रस्ता इ. अभावामुळे शेतमाल ग्रामीण भागत विकण्यावर अधिक भर देत असतो .परिणामी अनेक मध्यस्थ तयार होतात .फिरते व्यापारी अडते दलाल कृषी बाजार समिती इ .

५. शेतमालचे वर्गीकरण : शेतमालाच्या विपणन प्रक्रियामधील अंत्यत महत्वाचा टप्पा म्हणजे शेतमालाचे वर्गीकरण करने होय . कारण शेतमालाचे वर्गीकरण होत नसल्याने शेतकऱ्याचे मोठे नुकसान होते . शेतमालाचा दर्जा अखंक असा ठरविला जातो . खेडयामध्ये शेतमालाचा दर्जा ठरविण्याचे कोणतेच साधन नसते . व्यापारी देऊल तो दर्जा शेतकऱ्याल घ्यावा लागतो .

६. मालाची वाहतूक : शेतमालाची वाहतूक करणे मोठे कठीन आहे . कारण आजून ही भारतीय शेती मध्ये रस्ते वांधले नाहीत . पुल नाही . आज सुध्दा शेतमाल वाहतूक पारंपारीक पद्धतीने केली जाते .

७. मालाची साठवणुक : शेतमाल कोणत्या प्रकारचा आहे . यानुसार शेतमाल साठवनुक करावी लागते . धान्यासाठी गोदामे बाधावी लागता . तर भाजीपाल्यासाठी शितग्रहे बादावी लागतात .

८. मालाचा विमा : शेतमाल हा खराव होणारा अल्यामुळे शेतमालाचा विमा करणे गरजेचे असते . चोरी आण फसवणूक इ साठी शेतमालाचा विमा करणे गरजेचे असते .

९. शेतमालाची विविध व्यवस्था : शेतमाल हा निर्सग निर्मीत असल्यामुळे एकाच वेळी येतो . एकाचवेळी शेतमालाचा पुरवठा होत असल्यामुळे शेतमालाची किंमत कमी होते . त्यामुळे शेतमालाचा उत्पादन खर्च भरून काढणासाठी आणि नफा मिवण्यासाठी योग्य विविध व्यवस्था होणे गरजेचे असते .

१०. सरकारी धोरण : सरकार शेतकऱ्याचे नुकसान होउ नये म्हणून शेतमाल किंमतीचे धोरण ठरवित असते . या धोरणाची शेतकऱ्याला माहीती होणे गरजेचे असते . सरकारी धोरणा अभावी शेतमालाचे नुकसान होउ शकते .

शेतमाल विपणनाची स्थिती

१. ग्रामीन भागात होणारी खरेदी विविध :

सर्व शेतमाल ग्रामीन भागात उत्पादन होतो . उत्पादन करणारे शेतकारी मध्यमवर्गीय असलयाने उत्पन्नासाठी शेतमाल ग्रामीन भागात विविध केला जातो . बहुतेक शेतकारी गरीब कर्जबाजारी असल्याने शेतमाल येईल त्या किंमतीमध्ये विकाला जातो .

२. शेतमाला मध्यस्थाना विविध : शेतमाल ग्रामीन भागात असल्यामुळे शेतमाल फिरते दलाल अडते गावातील सावकार यांना विविध केला जातो .

३. बाजार आणि यात्रांमधून होणारी विविध : शेतमाल बाजार आठवडा बाजार मढी यात्रा येथे विविध केला जातो .

४. शहरात होणारी विविध : लहान मोठ्या शहरात शेतमाल विविध बाजारपेठा मधुन केली जाते .

५. शेतमाल लहान मोठ्या व्यापार्याकडून विविध : शेतमाल लहान विविध फिरते व्यापारी यांच्याकडून विविध केला जातो .

६. सहकारी विपणन समिती : सहकारी चळवळीमुळे शेतमाल मोठ्याप्रमाणात सहकारी संस्था मार्फत विकत घेतला जातो . सहकारात अनेक प्रांती उधोग असल्याने मोठ्याप्रमाणात शेतमाल खरेदी केला जातो .

७. सरकार : शेतमालाची साठवनुक करण्यासाठी सरकारमार्फत शेतमाल खरेदी केला जातो . सरकार मोठ्याप्रमाणात शेतमालाची खरेदी करते .

८. शेतमाल निर्यात : शेतमालाला चांगली किंमत मिळण्यासाठी शेतमाल निर्यात करण्यासाठी खरेदी केला जातो .

९. अभ्यासाचा उद्देश :

१. भारतातील शेतमाल विविध व्यवस्थेचा अभ्यास करने .

२. शेतमाल विविध व्यवस्थेच्या अडचनी अभ्यासने .

३. अभ्यास पद्धती .

या संशोधन पेपरसाठी अभ्यास पद्धती म्हणून निवड पद्धतीचा वापर करण्यार आला आहे . भारतातील शेती मधील शेतमाल विविध व्यवस्थेची निवड केली आहे . शेती मध्ये पिकांची विविध व्यवस्था महत्वाची आहे . शेतील एकून उत्पादनाचा भाग विविध व्यवस्थेवर अवलबून आहे . विविध व्यवस्थेतील प्रतेक भाग शेतकऱ्याचे उत्पन्न ठरवित असतो .

४ . रचना

या अभ्यास संशोधन निंवधासाठी सर्वप्रथम शेतमाल उत्पादनातील विविधवस्था निवडलीच्या निवडीमध्ये शेतमालाचा पुरवठा शेतमाला खरेदी करणारे उपभोक्तेशेतमाल विपणनाच्या अवस्था या पद्धतीने अभ्यास केला आहे.

५ . निष्कर्ष :

भारतातील शेतमाल विविधवस्था हि अत्यंत गुंतागुतीची प्रार्थना आहे. बहुतेक शेतकरी शेती उपजिवेचे साधन मानत असल्याने मिळेल त्या किंमतील शेतमाल विकला जातो. त्यामुळे सर्व शेती व्यवस्था निरुच्याई झाल्याचे दिसते. तरी ही अनेक लोक मुख्य व्यवसाय म्हणून शेती करने पंसद करतात.

संदर्भ सूची :

पुस्तकाचे नांव

- १ . भारतीय अर्थव्यवस्था
- २ . भारतीय अर्थव्यवस्था विकास
व पर्यावरणात्मक अर्थशास्त्र
- ३ . भारतीय अर्थव्यवस्था

लेखक

देसाई व भालेराव
डॉ . जी . एन . झामरे

प्रकाशक

निराली प्रकाशन
पिंपळापूरे

प्रा . रायग्रेल क्रदामजी

विद्या बुक्स पब्लिशर्स

४. Hand Book of Statistics on

Indian Economy

R.B.I

५. अर्थ व सांगिकी अहवाल महाराष्ट्र शासन
६ . अर्थ व सांगिकी अहवाल भारत सरकार

२०१४

२०१४